

DOI: <https://www.doi.org/10.36719/2789-6919/09/17-21>

Vəfa Həsən qızı Məmmədova

Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti
magistrant
vafa.mammad93@gmail.com

AZƏRBAYCANIN SƏRHƏDYANI BÖLGƏLƏRİNDƏ MƏŞĞULLUĞUN VƏ REGIONAL İNKİŞAFIN TƏMİN EDİLMƏSİNDƏ DAĞ TURİZMİNİN ROLU (ŞƏKİ-ZAQATALA TURİZM BÖLGƏSİNDƏ)

Xülasə

Dağ turizmi dağın təbii sərvətlərindən istifadə edən turizm növüdür. Çox vaxt dağ turizmi ekoturizmin bir forması olaraq adlandırılır. Dağ turizminin müsbət iqtisadi faydaları çoxdur. Xüsusilə məşğulluğa və regional inkişafa təsiri dağlıq bölgələrdə bu turizm növünün inkişaf etdirilməsini zəruri edir. Azərbaycanın sərhədyanı bölgələrindən olan Şəki-Zaqatala turizm bölgəsində də dağ turizminin bir sıra növləri ilə məşğul olmaq imkanı vardır. Xüsusilə dağ-xizək turizm növü bölgə iqtisadiyyatı üçün gəlir gətirən sahədir. Bu məqalədə Şəki-Zaqatala turizm bölgəsində dağ turizmi ehtiyatları, dağ turizminin mövcud vəziyyəti, dağ turizminin iqtisadi faydaları, məşğulluğa təsiri təhlil olunmuşdur.

Açar sözlər: *turizm, turizm sənayesi, dağ turizmi, dağ-xizək turizmi, məşğulluq, regional inkişaf, Şəki-Zaqatala turizm bölgəsi, Tufandağ xizək kompleksi*

Vafa Hasan Mammadova

The role of mountain tourism in employment and regional development in the border regions of Azerbaijan (Sheki – Zagatala tourism region)

Abstract

Mountain tourism is a type of tourism that uses the natural resources of the mountain. Mountain tourism is often referred to as a form of ecotourism. There are many positive economic benefits of mountain tourism. The impact on employment and regional development, especially in mountainous areas, makes it necessary to develop this type of tourism. The Sheki-Zagatala tourist region, one of the border regions of Azerbaijan, also has the opportunity to engage in a number of types of mountain tourism. In particular, skiing is a lucrative industry for the regional economy. This article analyzes the resources of mountain tourism in the Sheki-Zagatala tourism region, the current state of mountain tourism, the economic benefits of mountain tourism, the impact on employment.

Key words: *tourism, tourism industry, mountain tourism, mountain-skiing tourism, employment, regional development, Sheki-Zagatala tourism region, Tufandağ ski complex*

Giriş

Turizm insanların daimi yaşadıkları mühitdən uzaqlaşaraq istirahət etmə ehtiyacından meydana gəlmişdir. Zaman keçdikcə turizm ehtiyacı kütləvi hal almağa başladı. Kütləvi turizmin geniş vüsət alması ilə turizm sektoru dünya iqtisadiyyatında əsas gəlir gətirən sahələrdən birinə çevrildi. Təbii olaraq turistlərin sayı ilə turizm xidməti göstərən müəssisələrin sayı düz mütənasib formada artır. Bazarda məhsulun çoxalması rəqabəti gücləndirdi. Turizm müəssisələri və destinasiyaları daha çox turist cəlb etmək üçün öz məhsullarını (xidmətlərini) daim yeniləyirlər. Bu prosesin nəticəsi olaraq yeni turizm növləri meydana gəlir.

Dağlar turizm məqsədilə istifadə edilən ən məşhur yerlərdəndir. Dağlıq ərazilər məşhur turizm destinasiyası kimi sahillərdən sonra ikinci sırada qərarlaşıb. Onun qlobal turizm bazarında payı 15-20% təşkil edir (Harold, Hull, 2016: 2).

Dağ turizmi əsasən İnkişaf Etmiş Ölkələrdə rast gəlinən turizm növüdür. Lakin dağ turizminin iqtisadi əhəmiyyətinə baxmayaraq onun beynəlxalq səviyyədə qəbul edilmiş tərif, bu turizm növünü müəyyən edəcək normalar yoxdur. Milli iqtisadiyyatlarında dağ turizminin mühüm rol oynadığı ölkələr belə, ümumi qəbul edilmiş standartlar olmadığından dəqiqi statistik məlumat verməkdə çətinlik çəkirlər

(UNWTO, 2018: 17). Dağ turizmi eyni dağdan istifadə edən turizm növlərinin ümumi adı kimi müəyyən edilir. Dağ turizmi çox vaxt ekoturizmin bir forması olaraq izah olunur.

Xarici ədəbiyyatlarda dağ turizminə “dağ turizmi”, “qar və dağ turizmi”, “alp turizmi”, “dağ əsaslı macərə”, bəzi hallarda isə “aspen turizmi” deyilir.

Ümumdünya Turizm Təşkilatına (ÜTT) görə dağ turizmi “müəyyən landşafta, topoqrafiyaya, iqlim şəraitinə, biomüxtəlifliyə və fərqli xüsusiyyətləri olan yerli icmalara malik təpələr və ya dağlar kimi məhdud coğrafi məkanda baş verən turizm fəaliyyətinin bir növüdür. Bu turizm növü açıq havada istirahət və idman fəaliyyətinin geniş spektrini əhatə edir (6).

Azərbaycan Respublikasının 27 dekabr 2021-ci il tarixli turizm haqqında qanununda dağ turizminə “özünəməxsus landşaft, topoqrafiya, iqlim, bioloji müxtəliflik (flora və fauna) xüsusiyyətləri olan dağlıq ərazilərdə həyata keçirilən turizm” növü kimi tərif verilmişdir (1).

Dağ turizmi digər iqtisadi fəaliyyətlərlə əlaqəli olması, Ümumi Daxili Məhsula (ÜDM) və iş yerlərinin yaradılmasına töhfəsi, turizm tələbini geniş zaman aralığına və məkana yaymaq qabiliyyətinə görə yerli iqtisadiyyatlar üçün perspektiv turizm sahələrindəndir. Dağ turizmi iqtisadiyyata, cəmiyyətə və ətraf mühitə müsbət təsirləri danılmazdır. Dağ turizminin yerli iqtisadiyyatı gücləndirmək üçün böyük potensialı var. O, kənd və regional bizneslərə fəaliyyət dairəsini genişləndirmək, xidmət çeşidlərini şaxələndirmək imkanı verir. Dağ turizmi birbaşa və dolaylı məşğulluğu təmin edir. Dağın əzəməti və nəəcibliyi həm cazibədar, həm də qorxulu olmaq xüsusiyyətinə malikdir. Onun zənginliyi əsasən biomüxtəlifliyi və insanın onu mükəmməl bilmək iddiasını həmişə üstələyən relyefləri ilə özünü göstərir. Dağlarda səyahət etmək, sərvətlərini kəşf etmək və ekosistemini anlamaq turistlərin davranışlarından asılı olaraq həm müsbət, həm də mənfi təsir göstərə bilər. Buna görə də, əməliyyat təcrübələri təbii olaraq nisbətən aşağı karbon izi üçün optimallaşdırılmış dağ turizmi ilə məşğul olmaq vacibdir. Təbii mühitin hökm sürdüyü bir yer olan dağ həm də mövcud ekoloji problemlər, onların dərk edilməsi və həlli barədə məlumatlı olmağa kömək edir. Turistlərin hiss etdikləri bu ekoloji məsuliyyət sonradan onların hərəkətlərində və istehlak davranışlarında əks olunur və destinasiyanın davamlılığına töhfə verir. Dağ turizmi dağ ərazisinin tarazlı və davamlı inkişafına töhfə vermək üçün lazım olan bütün imkanlara malikdir. Dağ turizmi sosial, iqtisadi, ekoloji və fərdi ölçülərdə müsbət təsirlər yaratmağı bacararaq, sənayenin çağırışlarına cavab verməyə hazırdır və beləliklə, inkişaf baxımından nümunəyə çevrilir.

Şəki-Zaqatala turizm bölgəsi sahəsi 8,84 min km² olan Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunu əhatə edir. İqtisadi rayonun tərkibinə Balakən, Zaqatala, Qax, Şəki, Oğuz və Qəbələ inzibati ərazi vahidləri daxildir. Əhalisinin sayı 630,4 min nəfərdir. İqtisadi rayonda iqtisadiyyatın aparıcı sahələri kənd təsərrüfatı, yüngül və qida sənayesi və turizmdir (8).

Şəki-Zaqatala turizm bölgəsinin ərazisinin bir hissəsinin Böyük Qafqaz dağlarının cənub yamacında yerləşməsi dağ turizminin müxtəlif növlərinin təşkilinə şərait yaradır. Dağ turizminin geniş fəaliyyət spektrinə daxil olan aktiv fəaliyyət növləri regionda inkişaf etmiş turizm növlərindəndir. Haykinq, off-road və cip-safari turları, raftinq kimi turizm fəaliyyətləri Qəbələ, Şəki, Zaqatala, Qax rayonlarının dağlıq ərazilərində həyata keçirilir.

Şəki-Zaqatala turizm bölgəsində əhali düzən və dağətəyi ərazilərlə yanaşı dağ yamaclarında da məskunlaşmışdır. Dəniz səviyyəsindən belə yüksək ərazilərdə yaşayan icmalar müxtəlif iqtisadi-sosial problemlərlə qarşı-qarşıya dirlər. Zəif infrastruktur, kənd təsərrüfatı ilə məşğulluğu çətinləşdirən sərt iqlim və relyef bu ərazilərdə məşğulluq indeksinin aşağı göstəricisi ilə xarakterizə olunur. Nəticədə əhalinin miqrasiyası sürətlənir, ucqar dağ kəndlərində yalnızca az sayda yaşlı əhali məskunlaşır. Problemin həlli üçün görüləcək tədbirlər sırasında dağlıq ərazilərdə turizmin inkişafı ilk sıralarda yer alır.

Dağ turizminin ən gəlirli sahələrindən biri də dağ-qış turizm növüdür. Şəki-Zaqatala turizm bölgəsində yaradılan dağ turizmi müəssisələri regional inkişafa nail olunmasında böyük rol oynayır. 2014-cü ildə Tufan dağ-xizək yay-qış istirahət kompleksinin açılışından sonra Şəki-Zaqatala turizm bölgəsində yerləşən mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələrdə keçirilmiş gecələmələrin sayı 5 dəfəyə qədər artmışdır (Cədvəl 1).

Cədvəl 1

**Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu üzrə mehmanxana və mehmanxana tipli
 müəssisələrdə keçirilmiş gecələmələrin sayı**

İqtisadi rayonlar	Gecələmələrin sayı										
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu	62,874	48,677	62,751	64,871	60,136	51,064	334,704	247,793	368,205	372,402	118,540
o cümlədən:											
Balakən rayonu	582	8,319	14,330	16,346	6,772	6,544	2,045	2,515	2,156	3 969	1,083
Zaqatala rayonu	5,293	5,737	6,960	6,792	6,693	6,798	6,113	7,062	8,399	9 599	6,663
Qax rayonu	21,194	9,518	11,204	11,107	13,587	13,582	13,678	13,719	28,410	33 909	8,844
Şəki rayonu	7,471	9,407	10,142	11,786	14,612	15,293	10,883	11,822	15,942	21 127	4,122
Oğuz rayonu	2,668	2,601	2,939	1,820	808	1,194	1,650	2,772	1,707	2 287	1,085
Qəbələ rayonu	25,666	13,095	17,176	17,020	17,664	7,653	300,335	209,903	311,591	301 511	96,743

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi

Müvafiq olaraq çalışanların sayında da artım nəzərə çarpır. İqtisadi rayonda Tufan dağ-xizək yay-qış istirahət kompleksinin istifadəyə verilməsindən sonra (2014) mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələrdə çalışanların sayında 4 dəfəyə qədər artım müşahidə edilir. Mehmanxana mehmanxana tipli müəssisələrin sayına görə ölkədə lider olan Bakı şəhəri ilə müqayisə etsək görərik ki, paytaxtda bu illər ərzində işçilərin sayında cəmi 1,8 dəfə artım olmuşdur (5).

Kompleksin fəaliyyətə başlaması ilə ərazidə yeni otel kompleksləri istifadəyə verilmişdir. Tufandağ xizək mərkəzi həmçinin bölgədə turizm fəaiyyətinin bütün il boyuna yayılmasına, müvafiq olaraq gəlirlərin miqdarının da ilboyu demək olar ki bərabər paylanmasına müsbət təsir göstərmişdir.

Tufan dağ-xizək yay-qış kompleksinin regional inkişafa təsirini daha aydın görmək üçün ərazinin iqtisadi inkişaf indeksini təhlil etmək faydalı olacaqdır. D.L.Lopatnikovun ərazi iqtisadi inkişaf indeksindən istifadə edərək ümumi Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunun və onun tərkibinə daxil olan hər bir inzibati ərazi vahidinin turizm baxımından inkişaf indeksi hesablanmışdır (Zeynalova, 2020: 73-78). İndeksin hesablanması üçün aşağıdakı düsturdan istifadə edilmişdir:

$$I = 0.1 \frac{V^2}{NS}$$

Burada: V- mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələrin gəlirləri, min manat; N- əhalinin sayı, min nəfər; S- sahə, kv.km (7).

Cədvəl 2

Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonuna daxil olan inzibati rayonların turizm baxımından ərazi iqtisadi inkişaf indeksi (2019-cu il göstəriciləri əsasında)

İnzibati ərazi vahidləri	Ərazi (min km ²)	Əhali (min nəfər)	Mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələrin gəlirləri (min manat)	Turizm baxımından Ərazi İqtisadi İnkişaf İndeksi
Balakən rayonu	0,94	98,3	342,3	3,6
Zaqatala rayonu	1,35	128,7	491,3	3,7
Qax rayonu	1,49	56,9	1 261,6	13,7
Şəki rayonu	2,43	186,6	1 621,2	7,61
Oğuz rayonu	1,08	44,3	250,4	3,6
Qəbələ rayonu	1,55	106,6	30 919,1	240,61
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu	8,84	621,4	34 885,9	47,07
Ümumi ölkə üzrə	86,6	9981,5	450188,5	48,4

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib və təhlil edilmişdir.

Cədvələ nəzər saldıqda görürük ki, Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonun turizm baxımından Ərazi İnkişaf İndeksi (47,07) ümumi ölkə üzrə göstəriciyə (48,4) yaxındır. Cədvəldə diqqət çəkən əsas məqam Qəbələ rayonu ilə digər inzibati rayonların indeksləri arasındakı kəskin fərkdir. Göstəricilər arasında belə kəskin fərqlərin yaranmasında Qəbələdə dağ-xizək turizm kompleksinin olması xüsusi rol oynayır. Digər rayonlarda turizm fəaliyyəti bir mövsümlə məhdudlaşdığı halda, Qəbələ ilboyu turist cəlb etmə qabiliyyətinə malikdir. Turizm baxımından Ərazi İqtisadi İnkişaf İndeksi dağ turizminin, xüsusilə qış turizm növlərinin region üçün əhəmiyyət dərəcəsinə bir daha gözlər önünə sərir. Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunua daxil olan digər rayonlarda da belə komplekslərin inşası region inkişafına böyük töhfə vermək gücünə malikdir. Turizm bölgəsinin digər ərazilərində də qış turizm komplekslərinin inşası üçün

ilk növbədə ərazinin dağ-qış turizm potensialı tam öyrənilməli, müvafiq layihələr hazırlanmalı və investisiyaların cəlb edilməsi yönündə işlər görülməlidir.

Nəticə

Dağ turizmi planetimizin ən dəyərli sərvətlərindən olan dağların təsərrüfata cəlb edilməsinə şərait yaradır. Sosial cəhətdən həssas olan dağ icmaları turizm vasitəsilə öz gəlirlərini artırmaq imkanı əldə edirlər. Şəki-Zaqatala turizm bölgəsində məskunlaşmış əhali üçün də dağ turizminin müsbət faydaları danılmazdır. Xüsusilə bölgədə inkişaf etmiş dağ-xizək turizmi məşğulluq kimi ciddi problemin həllinə kömək edir. Şəki-Zaqatala turizm bölgəsinə turistlər əsasən ilin isti dövrlərində üz tuturlar. Dağ-xizək turizm fəaliyyəti ilin soyuq dövrünü əhatə etdiyindən, bu turizm növü turizm fəaliyyətlərini bütün il boyuna yaymağa imkan verir. Dağ-xizək turizmi məşğulluğa müsbət təsir göstərir. Yeni mehmanxanalar, iaşə müəssisələri, xizək komplekslərinin yaradılması iş yerlərinin sayını artırır. Dağ-xizək kompleksləri yüksək relyef şəraitinə malik yerlərdə inşa edilir və güclü infrastruktur tələb edir. Dağlıq bölgələr düzənlik bölgələrlə müqayisədə infrastruktur cəhətdən zəif təmin olunmuşlar. Bölgədə dağ turizminin inkişafı infrastrukturun da inkişafına təkan verərək yerli əhəlinin həyat səviyyəsinin komfortluluğunun artmasına xidmət edir. Dağ-xizək kurortlarının yaradılması ilə ətrafdakı mülklərin dəyəri artır, əhəlinin sosial vəziyyəti yaxşılaşır

Ədəbiyyat

1. “Turizm haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. (2021), № 448-VIQ, Bakı.
2. Harold, R, Hull J, eds. (2016), Mountain tourism: Experiences, communities, environments and sustainable futures, Boston.
3. UNWTO (2018), Sustainable Mountain Tourism – Opportunities for Local Communities, Spain
4. Zeynalova, K.Z. (2020), Tourism potential of Sheki-Zagatala economic-geographical region and ways of using them, Coğrafiya və təbii resurslar, №2 (12), Bakı
5. <https://www.stat.gov.az/>
6. <https://www.unwto.org/mountain-tourism>
7. <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=3636>
8. <https://www.economy.gov.az/article/sheki-zaqatala-iqtisadi-rayonu/31895>

Rəyçi: s.e.ü.f.d. Rəcəb Rəhimli

Göndərib: 04.04.2022

Qəbul edilib: 07.05.2022